

University of Tehran Press

Comparative Law Review

Homepage: <https://jcl.ut.ac.ir>

Online ISSN: 2423-3404

Volume: 14, Issue: 2
Autumn & Winter
2023-2024

Study compensation for environmental damage in the legal system of Iran and the People's Republic of China

Fateme Fallah Nezhad¹ | Mahboobe Mousavi Mobarake²

1. Corresponding Author; Department of law, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Email: fallahnezhad.law@pnu.ac.ir

2. Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran. Email: mousavi.law@pnu.ac.ir

Article Info	Abstract
<p>Article Type: Research Article</p> <hr/> <p>Received: 2023/04/17</p> <p>Received in revised form: 2023/06/04</p> <p>Accepted: 2023/06/07</p> <p>Published online: 2023/12/22</p> <hr/> <p>Keywords: <i>China, Damage Compensation, Environment, fault, Iran, Pure Responsibility.</i></p>	<p>Research Article Environment damage is considered the most significant factor of encroachment that causes weakening of the right of human life and always been needful to be protected and supported in any way. For this reason, determining the codification of the environmental damages indexes is considered one of the main concerns for compensation for these damages, and the necessity of compensating the environmental damages crimes in both legal systems under the general and special laws is approved. Many supervisors point to the reality about China that the significant economic growth in this country has had great costs relevant to this growth, especially in terms of environmental costs. In the legal systems of Iran and China, despite some differences, there are some similarities in the background of compensation solutions as well. Among the cases; in both legal systems, the basis of compensation for damage is based on civil liability from the general laws, an issue that is criticized by jurists of both countries. Nevertheless, the liability basis in Iran is the theory of fault and hazard, and in China is a pure liability, and the burden of proving the claim and causation is on the offender.</p>
How To Cite	Fallah Nezhad, Fateme; Mousavi Mobarake, Mahboobe (2023). Study compensation for environmental damage in the legal system of Iran and the People's Republic of China. <i>Comparative Law Review</i> , 14 (2), 937-964. DOI: https://doi.com/10.22059/JCL.2022.343485.634364
DOI	10.22059/JCL.2023.357487.634487
Publisher	The University of Tehran Press

بررسی جبران خسارت زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران و جمهوری خلق چین

فاطمه فلاح‌نژاد^۱ | محبوبه موسوی مبارکه^۲

۱. نویسنده مسئول؛ گروه حقوق دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: fallahnezhad.law@pnu.ac.ir

۲. گروه حقوق دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: mousavi.law@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۸</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۱۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۱۷</p> <p>تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: ایران، تقصیر، جبران خسارت، چین، محیط زیست، مسئولیت محض.</p>	<p>تخریب محیط زیست مهم‌ترین رفتار تعدی‌گرایانه است که موجب تضعیف حق حیات بشری می‌شود؛ حتی که همواره نیازمند حفاظت و حمایت به شیوه‌های گوناگون بوده است. از این رو، تدوین شاخص‌های خسارت‌های زیست‌محیطی تلقی شده و لزوم جبران خسارت‌های جرایم جبران خسارت‌های زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران و چین تحت قوانین عام و خاص مورد پذیرش قرار گرفته است. بسیاری از ناظران به این واقعیت اشاره دارند که رشد چشمگیر اقتصاد در چین دارای هزینه‌های سنگینی به‌ویژه از لحاظ زیست‌محیطی مرتبط با این رشد بوده است. در عین حال، این رشد به‌واسطه تأثیرات وخیم زیست‌محیطی دچار آسیب‌هایی نیز شده است. نظام حقوقی ایران و چین با وجود تفاوت‌هایی در زمینه راهکارهای جبران خسارت، شباهت‌هایی نیز با هم دارند، از جمله اینکه در هر دو سیستم مبنای جبران خسارت مطابق با قوانین عام مسئولیت مدنی است؛ موضوعی که مورد انتقاد حقوق دانان هر دو کشور قرار گرفته است. در عین حال، مبنای مسئولیت در ایران نظریه تقصیر و خطر است و در چین مسئولیت محض بوده، بار اثبات ادعا و رابطه سببیت برعهده فرد متخلف است. محیط زیست همواره نیازمند حفاظت و حمایت به شیوه‌های گوناگون بوده است؛ از این رو، تدوین شاخص‌های خسارت‌های محیط زیستی به‌عنوان یکی از دغدغه‌های اساسی برای جبران این‌گونه خسارت تلقی شده و لزوم جبران خسارت جرایم زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران و چین تحت قوانین عام و خاص مورد پذیرش قرار گرفته است.</p>
<p>استناد فلاح‌نژاد، فاطمه؛ موسوی مبارکه، محبوبه (۱۴۰۲). بررسی جبران خسارت زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران و جمهوری خلق چین. <i>مطالعات حقوق تطبیقی</i>، ۱۴ (۲)، ۹۳۷-۹۶۴. DOI: https://doi.com/10.22059/JCL.2023.357487.634487</p>	
<p>DOI 10.22059/JCL.2023.357487.634487</p>	
<p>ناشر مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.</p>	

۱. مقدمه

یکی از حقوق بنیادین افراد، حق استفاده از محیط زیست سالم به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر ملزومات حیات بشری است. حفاظت از طبیعت و حفظ سلامتی آن مورد تأکید همه ادیان و نیز عقل بشری است. مسئله محیط زیست با اینکه چند دهه است که در حیطه بین‌الملل مورد توجه اذهان عمومی قرار گرفته است اما در دین اسلام سابقه‌ای طولانی دارد؛ تا آنجا که قرآن مجید به‌عنوان آخرین متن مقدس و معتبر الهی بنا بر جامعیت و جاودانگی آن در امور تأثیرگذار بر سلامت دنیا و آخرت انسان از جمله محیط زیست غفلت نکرده و به صورت مستقیم یا غیرمستقیم راهنمایی لازم را درباره آن بیان نموده است. اهمیت این موضوع وجود بیش از ۹۰ آیه از قرآن است که متضمن مضامین محیط زیستی است (حاج‌محمدی، ۱۴۰۱: ۸۱). بنابراین، بی‌شک یکی از چالش‌های مهم و اساسی دهکده جهانی در هزاره سوم را می‌توان تخریب، آلودگی و نابودی محیط زیست گیاهی، جانوری و انسانی تلقی کرد که از جانب انسان‌ها به‌وقوع پیوسته است؛ به‌طوری‌که این موجود دوبا آن‌چنان نظم طبیعت را نشانه گرفته است که گویا دیگر نیازی به آب و هوا، خاک و گیاه ندارد؛ درحالی که طبیعت و محیط زیست برای استمرار حیات خود هیچ نیازی به حضور و کمک انسان‌ها ندارد، اما انسان‌ها در تمام لحظات محتاج طبیعت هستند (موثق، ۱۴۰۰: ۶۴). این موضوع تا جایی پیش رفت که برخی محققان معتقدند همان‌گونه که نابودسازی گروه‌های انسانی جنایت علیه بشریت بوده و تحت عنوان «ژنوساید» جرم‌انگاری شده، نابودسازی زیست‌بوم‌های طبیعی هم جنایت علیه بشریت است و باید تحت عنوان «کوساید» در قالب معاهده بین‌المللی جرم‌انگاری و به‌عنوان جنایت بین‌المللی پنجم تلقی شود و از ضرورت درج آن در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی سخن به‌میان می‌آید (شاملو و قلی‌پور، ۱۴۰۱: ۲۲۵). بنابراین می‌توان ادعا کرد که برای محیط زیست حد و مرزی وجود ندارد و همه بشریت بر یک کشتی واحد به نام کره زمین سوار هستند که هرگونه آسیبی به آن سبب نابودی کل جامعه بشریت می‌شود. در دهه‌های اخیر به دلیل پیشرفت در عرصه‌های مختلف تکنولوژی، صنعت و حمل و نقل، تعرض به این حوزه افزایش یافته و باعث گسترش مخاطرات زیست‌محیطی در جهان و همچنین در ایران و چین شده است. تدوین شاخص‌های خسارات محیط زیست به‌عنوان یکی از دغدغه‌های اساسی برای جبران این‌گونه خسارت‌ها تلقی شده است. بر اساس آمار، آلودگی هوا در ایران در سال ۱۴۰۰ بیش از ۳۰ میلیارد دلار خسارت را به کشور تحمیل کرده است. بر پایه آمار وزارت بهداشت در سال ۱۴۰۰ حدود ۲۱ هزار مرگ منتسب به آلودگی هوا ناشی از ذرات معلق کمتر از ۲٫۵ میکرون را در کشور داشته‌ایم که خسارتی حدود ۱۱ میلیارد دلار را به کشور وارد کرده است. اگر بخشی از این مبلغ را برای کاهش آلودگی هوا هزینه کنیم، هم خسارات و هم مرگ‌ومیرها

کاهش خواهد یافت^۱. اینها تنها بخشی از آمار و اطلاعاتی است که در صفحات مجازی از زبان مسئولان کشور بیان شده است. چین نیز اگرچه توسعه اقتصادی سریعی در ۴۰ سال گذشته داشته، اما با مسائل زیست‌محیطی جدی نیز مواجه بوده که به کاهش سلامت ساکنان و منافع اقتصادی آن منجر شده است. برای مثال، طبق گزارش سال ۲۰۱۹ از وضعیت هوای جهانی، آلودگی هوای خانگی به ۴۲۵ میلیون نفر تحمیل می‌شود و ۱,۲ میلیون نفر از مردم چین جان خود را به سبب آلودگی هوا در ۲۰۱۷ از دست داده‌اند (Chen & Wu, 2021: 1). بسیاری از ناظران به این واقعیت اشاره دارند که رشد چشمگیر اقتصاد در چین دارای هزینه‌های سنگینی بوده است؛ به‌ویژه از لحاظ هزینه‌های زیست‌محیطی مرتبط با این رشد (Faure & Jing, 2014: 226). به این ترتیب، این رشد به‌واسطه تأثیرات وخیم زیست‌محیطی دچار آسیب‌هایی همچون آلودگی هوا و صدمه به زیست‌بوم‌های محلی شده و کاهش استاندارد زندگی را در پی داشته که این امر سبب شده است در سال‌های اخیر سیاست‌گذاران چینی توجه زیادی به حمایت از محیط زیست نشان دهند^۲. در واقع، این کشور رسماً در سال ۲۰۱۴ مسئله «مبارزه علیه آلودگی» را مطرح کرده است. چین به‌عنوان یکی از امضاکنندگان معاهده تغییرات اقلیمی پاریس متعهد به اجرای برنامه پنج‌ساله‌ای شده است تا انتشار کربن را کاهش داده، تعهد خالصانه‌تری نسبت به حمایت از محیط زیست از خود نشان دهد. در همین سال به انتشار برنامه جدیدش تحت عنوان «استانداردهای چین تا سال ۲۰۳۵» به‌منظور تحت تأثیر قرار دادن فناوری‌های نسل آینده همچون ارتباطات از راه دور و هوش مصنوعی به شکلی که به بی‌طرفی اقلیمی و حفاظت از محیط زیست بینجامد، پرداخته است. محققان چینی معتقدند که پاندمی کووید ۱۹ که در اواخر ۲۰۱۹ آغاز شد و رکود متعاقب آن که به آفتگی‌های کوتاه در اولین سه ماهه سال منجر شد، باعث توقف چین از انجام اقدامات بلندپروازانه و مصمم برای پیگیری مشکلات زیست‌محیطی از جمله تغییرات اقلیمی نشد. به‌علاوه ارتباط مشکوک بین تجارت غیرقانونی حیوانات وحشی و شیوع پاندمی کووید ۱۹، به اعتراضات همگانی علیه تجارت و مصرف خوراکی حیوانات وحشی و نیز ادعاهای اثبات‌نشده شیوع آزمایشگاهی این بیماری منجر شد، که این مورد از سوی جامعه علمی تکذیب، و باعث افزایش آگاهی از مسائل بهداشتی و بیولوژیکی گردید^۳. جهت پرداختن به مباحث پیرامون محیط زیست باید در مورد برخی اصطلاحات مانند محیط زیست و جبران خسارت توضیحاتی داده شود.

از نظر اصطلاحی در مورد تعریف محیط زیست مانند بسیاری از واژه‌های علوم انسانی اتفاق نظر و تعریف واحد وجود ندارد و در قوانین نیز به‌صراحت تعریف نشده است. از این رو، برخی محققان معتقدند

1. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1401/06/07/2765905>.

2. <https://www.mondaq.com/china/clean-air-pollution/955486/china39s>

3. <https://www.mondaq.com/china/clean-air-pollution/955486/china39s>

از اینکه بتوان تعریفی جامع و حقوقی از «محیط زیست» ارائه داد تردید وجود دارد، زیرا حقوق داخلی ایران و چین^۱ در خصوص تعریف محیط زیست ساکت بوده، بیشتر محیط زیست را در رابطه با عناصر طبیعی، منابع طبیعی شهر و مناظر به کار برده‌اند. به همین جهت مفهوم محیط زیست از نظر کشورها با توجه به اهمیتی که هر کشور به یکی از عناصر زیست‌محیطی می‌دهد می‌تواند متفاوت باشد (فیروزی، ۱۳۸۴: ۱۴). در همین خصوص برخی گفته‌اند، محیط زیست از جوامع انسانی، طبیعت و فضاهای ساخته‌شده به دست انسان تشکیل شده است و کل فضای کره زمین یعنی زیست کره را فرا می‌گیرد (بهرام سلطانی، ۱۳۷۱: ۱). عده‌ای دیگر هم بیان می‌کنند که محیط زیست از نظر لغوی به معنی محل زندگی و زیستن است، اما در معنای اصطلاحی محیط زیست به محلی اطلاق می‌شود که انسان را احاطه می‌کند (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۹۲: ۹۳). به عقیده بعضی دیگر از پژوهشگران، محیط زیست عبارت است از هوا، آب، خاک، گیاه، جنگل، بیشه، مرتع، دریا دریاچه، رودخانه، چشمه، آبزیان، حیوانات، کوه، دشت، جلگه، کویر، شهر و روستا (شامل کوچه، خیابان، ساختمان اعم از تاریخی و عادی و کارخانه) و... . همچنین اصطلاح بیوسفر یا لایه حیاتی که یونسکو آن را به کار می‌برد، با یکی از وسیع‌ترین تعاریف مطابقت دارد که عبارت است از محیط زندگی بشر یا آن بخش از جهان که بنابه دانش کنونی بشر همه حیات در آن جریان دارد (طاهری و همکاران، ۱۴۰۱: ۹۰۴).

خسارت زیست‌محیطی در سیستم‌های حقوقی مختلف به‌طور متفاوتی تعریف می‌شود. از نظر کاربرد واژه، اولین بار اصطلاح خسارت زیست‌محیطی را یکی از حقوق دانان فرانسه به کار برد که بیشتر بر خسارت‌های باواسطه ناشی از محیط زیست اشاره داشت (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷: ۲۹۵). بنابر نظر حقوق دانان داخلی «خسارت زیست‌محیطی خسارتی است که به اشخاص و یا اشیای محیط پیرامون زندگی انسان وارد می‌شود». بنابراین، تعریف پیش‌گفته از محیط زیست، منبع خسارت تلقی می‌شود نه قربانی خسارت. در مقابل، برخی دیگر معتقدند که خسارت شامل اشیا و پدیده‌های زیست‌محیطی است و آلودگی آب و هوا یا خاک را نیز داخل در این تعریف می‌دانند؛ هرچند که آثار غیرمستقیم این خسارت‌ها به انسان برمی‌گردد. «خسارتی که بدون توجه به‌طور مستقیم به محیط پیرامون وارد می‌شود بدون توجه به بازتاب‌هایی که این خسارت‌ها بر اشیا و اموال دارد (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷: ۲۹۵). بنابر تعاریف یادشده، می‌توان دریافت که دشواری اصلی درباره تعریف خسارت زیست‌محیطی اینست که آیا قربانی

۱. ماده ۲ قانون محیط زیست: در این قانون «محیط/محیط‌زیست» به گستره کامل کلیه عناصر طبیعی و عناصر طبیعی تبدیل شده (از سوی انسان) اطلاق می‌گردد که بر وجود و توسعه انسان تأثیر می‌گذارند. محیط موارد زیر را دربر می‌گیرد: جو، آب، دریاها، زمین، معادن، جنگل‌ها، چمن‌زارها، تالاب‌ها، حیات وحش، آثار باقیمانده از انسان‌ها و جانوران، منابع طبیعی، اماکن تاریخی، مناظر زیبا و مناطق شهری و روستایی.

چنین خسارتی صرفاً انسان است یا محیط زیست و اینکه آیا اموال اشخاص نیز از لحاظ حقوقی تحت حمایت قرار می‌گیرد؟

بنابراین در پژوهش حاضر عمده‌ترین پرسش‌هایی که مطرح می‌شود این است که اولاً سیاست تقنینی و اجرایی دو نظام حقوقی ایران و جمهوری خلق چین در مورد محیط زیست و جبران خسارت چگونه است؟ دوم اینکه مبانی نظری مسئولیت زیست‌محیطی در این دو سیستم کدام است؟ و چه شرایط و مصادیقی را برای جبران خسارت و شیوه دادخواهی پیش‌بینی نموده‌اند؟

۲. سیاست تقنینی

۲.۱. ضمانت اجرای حقوقی

مسئله حفاظت از محیط زیست در قبال آلودگی‌ها امروزه هم در سطح بین‌المللی و در سطح داخلی کشورها مطرح است و مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها را در قبال آلودگی‌های محیط زیست به‌دنبال خواهد داشت. در ایران نیز در سال‌های اخیر حوادث مربوط به تخریب و آلودگی‌ها باعث ورود خسارت شدید به محیط زیست گردیده است. در سیاست‌های مرتبط با محیط زیست یکی از شیوه‌های مهم و تأثیرگذار در جهت جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست، استفاده از ضمانت اجرای حقوقی اعم از کیفری و غیر کیفری است و از جمله آن مسئولیت مدنی قائل شدن برای آلوده‌کنندگان و مخربان محیط زیست است. مطابق اصل ۵۰ قانون اساسی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن زندگی رو به رشدی داشته باشند وظیفه عمومی تلقی شده، هرگونه فعالیت، چه در حوزه فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن، اگر با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است. لذا ضرورت حفظ محیط زیست و الزامات مرتبط با اجرای این اصل نقش مؤثری در جهت اجرای سیاست‌های حق بر محیط زیست و همچنین تضمین بهره‌مندی شهروندان از محیط زیست سالم ایفا می‌کند (مشهدی، ۱۳۹۳: ۵۶۲). بنابراین، قوانین متعدد و فراوان (هرچند بسیار پراکنده) در مورد نگهداری و مراقب از محیط زیست تصویب شده که در آن سعی شده است تمام ابعاد حقوق محیط زیست مدنظر قرار گیرد.

پژوهشگران چین در مورد روابط چینی‌ها با محیط طبیعی خود به گفته رابرت مارکس اشاره می‌کنند که «در عین حال که چینی‌ها عاشق درختان بودند، اما از جنگل تنفر داشتند». تقصیرات مربوط به وضعیت محیط زیست چین را می‌توان به دلیل فراگیری کاپیتالیست یا ورود کاپیتالیسم - لنینیسم دانست. سیاست‌های مائوئیستی و صنعتی‌سازی سریع که باعث شکوفایی چین شد، به زوال بی‌سابقه در محیط زیست کشور چین منجر گردید. اطلاعات کمی در زمینه تاریخ محیط زیست چین وجود دارد تا بتوان به تعریف شرایط منحصربه‌فرد و استثنایی محیط زیست آن پرداخت. اصول فکری که طرفدار احترام به

فعالیت‌های غیرمخرب در طبیعت بود حاصل متون بودایی، کنفوسیوس و تائوئیسم و عناصر مربوط به سنت‌های قومی چین بود. به هر حال، شواهد کمی وجود دارد که این اصول فکری دارای کاربرد عملی گسترده‌ای در مدیریت جامعه یا رفتار حکومت با محیط زیست بوده است (Mceiwee, 2011: 18).

در اوایل دهه ۱۹۷۰ و در اواسط انقلاب فرهنگی، بعضی از نهادهای رهبری چین به این درک رسیدند که بر مبنای مشاهدات ساده و بعضاً در مقایسه با تجارب کشورهای دیگر، نتایج معکوسی از سلامت انسان به دنبال آلودگی هوا و آب ایجاد شده و اینکه به نظر می‌رسید که آب و هوای چین بسیار وخیم‌تر از کشورهای دیگر است. از آنجایی که عصر سیاسی جدیدی آغاز شده بود، پیش از اینکه بتوان به تعریف مسئله پرداخت، ابتدا باید موضوع را تشریح کرد و راه‌حل‌ها را از طریق توسل به عوامل قانون سوسیالیستی مورد تأیید قرار داد. مسئله اساسی این بود که مشخص شود چگونه در یک اقتصاد برنامه‌ریزی شده که هدف اصلی آن حمایت از رفاه کارگران و کشاورزان است، چنین مسائلی به وجود می‌آید یا دقیق‌تر اینکه چگونه می‌توان این مسائل را بدون تحلیل مشروعیت فرایند برنامه‌ریزی اجتماعی و نیز برنامه‌ریزان آن حل کرد. پس از بررسی‌های گسترده، حزب کمونیست توجیه نظری را در مباحث مرتبط با طبیعت از سوی فردریک انگلس^۱ مطرح کرد. از آن زمان، سیاست حمایت از محیط زیست وارد دوره پیشرفت سریع شد (Meceiwee, 2011: 20). در سال ۱۹۷۱، سازمان حمایت از محیط زیست که به‌عنوان اولین نهاد دولتی در زمینه توجه آشکار و ویژه بر موضوعات زیست‌محیطی است، در کمیسیون برنامه‌ریزی کشوری که به‌عنوان یکی از پیش‌گامان توسعه ملی و کمیسیون اصلاحات است، مطرح شد. سرانجام، چین قانون حمایت از محیط زیست خود را در سال ۱۹۸۹ تصویب کرد. به گفته محققان، با وجود تصویب قانون حمایت از محیط زیست، حمایت زیست‌محیطی در چین ضعف داشت و چون اولویت اول چین توسعه اقتصادی بود، دولت بدون اولویت‌بخشی به حمایت زیست‌محیطی، رشد اقتصادی گسترده‌ای را برای تسلط بر اقتصاد چین تجویز کرد. در نتیجه، این کشور در آن زمان با مسائل آلودگی زیست‌محیطی شدیدتری مواجه بود؛ بنابراین، به کمبودهای قابل ملاحظه در سلامت انسانی منجر گردید. همین امر باعث شد که حمایت از محیط زیست به‌طور فزاینده برای توسعه اقتصادی چین اهمیت یابد و به بازبینی قانون حمایت از محیط زیست از سوی دولت بینجامد (Chen & Wu, 2021: 2).

بازبینی‌های قانون حمایت از محیط زیست از سال ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۵ ادامه داشت. در نهایت، کمیته دائمی کنگره ملی خلق چین قانون اصلاحی را در سال ۲۰۱۴ تصویب کرد. قانون جدید حمایت از محیط زیست شامل ۷ فصل و ۷۰ ماده است که اصلاحات زیادی نسبت به قانون حمایت از محیط زیست پیشین به خود دید و تأثیر ماهوی بر حمایت زیست‌محیطی چین گذاشته است.

علاوه بر این قانون اصلی، بعضی دیگر از مقررات زیست‌محیطی بخش محور دارای قوانینی در زمینه مسئولیت زیست‌محیطی هستند. این قوانین زیست‌محیطی خاص، برای مثال شامل قانون حفاظت از محیط زیست دریا مصوب سال‌های ۱۹۸۲ و ۱۹۹۹، قانون کنترل و پیشگیری از آلودگی آب مصوب سال‌های ۱۹۸۴ و ۲۰۰۸ و اصلاحیه سال ۲۰۱۸، قانون کنترل و پیشگیری از آلودگی زباله‌های جامد مصوب سال ۱۹۹۵ و اصلاحیه سال ۲۰۲۰ است. همچنین در آخرین اصلاحیه قانون مدنی در سال ۲۰۲۰ که از آن به‌عنوان «قانون مدنی سبز» یاد می‌شود، اهداف جاه‌طلبانه حاکمیت دولتی در مورد محیط زیست محقق شده و ۱۸ ماده سبز را دربر دارد که به محافظت از حاکمیت حقوق محیط زیست اختصاص داده شده و چندین ماده دیگر نیز با هدف ترویج و پیشبرد حفاظت از محیط زیست به آن افزوده شده است. به بیان دقیق‌تر، قانون مدنی از بهره‌برداری منابع و حفاظت زیست‌محیطی به‌عنوان یکی از پیش‌نیازهای استیفای حق استفاده از زمین یاد می‌کند. این قانون یک فصل مشخصی را به آلودگی محیطی، مسئولیت‌های خسارت و بازنگری کلی در خصوص مسئولیت خطای زیست‌محیطی اختصاص داده است. همچنین در اصلاحات قانون اساسی که در سال‌های ۱۹۸۸، ۱۹۹۳، ۱۹۹۹ و ۲۰۰۴ صورت گرفت، به موضوع محیط زیست پرداخته شده است. قانون اساسی این کشور به اذعان محققان چینی، از لحاظ نظری بالاترین قانون بوده، هیچ قانون و مقررات محلی یا دولتی نمی‌تواند ناقض آن باشد. اصول ۹، ۲۲ و ۲۶ به مباحث مرتبط با محیط زیست اشاره دارد (Mceiwee, 2011: 32).

۲.۲. ضمانت اجرای کیفری

جامعه برای ایجاد محیطی سالم به‌منظور زندگی پاکیزه ارزش زیادی قائل است و برای نشان دادن اهمیت این موضوع از حقوق کیفری و مجازات علیه افرادی که رفتارهای مخرب محیط زیست دارند، استفاده می‌کند؛ چراکه به‌عقیده محققان، مجازات به‌عنوان آخرین حربه برای مقابله با آثار جانبی است که در راستای کارآمدی پیشگیری مورد توجه قرار می‌گیرد (مولانی و رستمی، ۱۳۹۹: ۲۸۴). بر همین مبنا قانون‌گذار ایران نیز در مواد ۱۲ تا ۱۴ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست؛ مواد ۱۴، ۱۶، ۱۸، ۲۴، ۲۹، ۳۱ و ۳۲ قانون هوای پاک؛ مواد ۴۰ تا ۴۳ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل و مراتع؛ ماده ۲ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی؛ ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه و نیز مطابق مواد ۶۷۵، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۶ و ۶۸۹ قانون مجازات اسلامی تخریب محیط زیست و منابع طبیعی را جرم تلقی نموده و مجازات‌هایی نظیر جزای نقدی و حبس را برای مرتکبان در نظر گرفته است. در برخی موارد که تخطی از این قوانین جنبه شخصی داشته است، برای تخریب و بهره‌برداری غیرمجاز اشخاص هیچ‌گونه مصلحتی قائل نشده و حتی در برخی مواقع که عامل خسارت، دولت و یا شرکت‌های وابسته به دولت هم بوده، استثنایی پیش‌بینی نشده است. همچنین ماده ۱۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری اقدامات پیشگیرانه‌ای

را لحاظ نموده و بازپرس را مکلف کرده است در مواردی که حسب قراین معقول و ادله مثبتیه از ادامه فعالیت تمام یا بخشی از امور خدماتی یا تولیدی یا کارخانه و یا شرکت که متضمن ارتکاب اعمال مجرمانه‌ای بوده و مضر به سلامت، امنیت جامعه و یا نظم عمومی باشند، با اطلاع دادستان جلوگیری نماید. مطابق قانون مجازات ۱۹۹۷ و اصلاحیه ۲۰۲۰، چین به فهرست‌بندی جرایمی می‌پردازد که اشخاص حقیقی با توجه به صلاحیت فردی یا به‌عنوان فردی که مستقیماً مسئول عملکرد نهادها است، قابل مجازات به حداقل ۳ و حداکثر ۷ سال حبس و جزای نقدی هستند. در مواد ۳۳۸ تا ۳۴۶ به انواع جرایم مرتبط با آسیب به زیست‌بوم، محیط زیست و منابع، انتشار مواد رادیو اکتیو و سمی، قاچاق پسماند، تخلیه و انباشت غیرقانونی یا خالی کردن زباله جامد در قلمرو کشور چین، وارد کردن زباله‌های جامد بدون مجوز، اقدام به صید یا کشتن حیوانات گرانبها و گونه‌های حیوانات وحشی، قطع یا تخریب درختان گرانبها مثل بامبو و غیره و همچنین جرایم مرتبط با ترک وظیفه در حوزه مدیریت محیط زیست، اشاره شده و افراد مسئول تحت تعقیب قرار می‌گیرند. ماده ۳۴۶ این قانون مقرر می‌کند که «اگر یک واحد حقوقی مرتکب یکی از جرایم یادشده در مواد ۳۳۸ تا ۳۴۵ این بخش شود، به جزای نقدی محکوم شده، افرادی که به‌طور مستقیم متهم به ارتکاب جرم هستند و سایر افرادی که در ارتکاب جرم مستقیماً مسئولیت دارند بر حسب شرایط مقرر در مواد این بخش مجازات خواهند شد». در اصلاحیه قانون مدنی ۲۰۲۰، از این پس طرف‌های مسئول «آلوده‌کننده» محسوب نمی‌شوند بلکه آنها با عنوان «متخلف» مرتکب خطای مدنی (نقض حقوق شبه‌جرم) می‌شوند (ماده ۱۲۲۹). هر شخصی که باعث تخریب زیست‌بوم شود (و نه «آلودگی» بر اساس تعریف مضیق آن در قانون شبه‌جرم) باید مسئولیت خطای مدنی را متحمل گردد. همچنین در این قانون جبران نقدی خسارت زیست‌بوم نیز مطرح شده است و در صورتی تشدید می‌شود که رفتار از روی سوءنیت باشد و به این وسیله هزینه قانون‌شکنی را افزایش می‌دهد (ماده ۱۲۳۵).

۳.۲. جبران خسارت

لزوم جبران خسارات جرایم زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران و به‌طور ضمنی در قانون اساسی مورد پذیرش قرار گرفته است. هرچند قانون اساسی ایران در این زمینه صراحت ندارد، اما مطابق اصل ۳۴ این قانون می‌توان در پرتو تفسیر پویا قابل تعمیم به حق دسترسی به دادرسی زیست‌محیطی و جبران خسارات وارده به آن دانست (مشهدی، ۱۳۹۳: ۵۷۲). علاوه بر این، در سند ملی محیط زیست در افق ۱۴۰۴ در قالب عبارت «بهره‌مندی از محیط زیست مطلوب» برای جامعه ایرانی، به پیشگیری و کنترل، حفاظت و احیای (جبران خسارات) تخریب و آلودگی محیط و زیست‌بوم اشاره داشته است. در سطح تقنینی و قانون‌گذاری دو نوع مقررات عمومی و اختصاصی در مورد جبران خسارت لحاظ شده است: اول، در مقررات عمومی می‌توان به ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی و ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری اشاره نمود که مقررات عامی را در

مورد تمامی بزه‌دیدگان وضع کرده است؛ همچنین ماده ۲۱۴ قانون مجازات اسلامی، بزهکار را مکلف به جبران خسارت نموده است. دوم، مقررات خاص محیط زیستی از جمله مواد ۱۴، ۱۶، ۱۸ و تبصره ۱ ماده ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا؛ ماده ۴ قانون اصلاح لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۸۸ مجمع تشخیص مصلحت نظام؛ تبصره ۲ ماده ۱۲ قانون هوای پاک ۱۳۹۶؛ مواد ۹، ۴۳ و ۴۴ قانون توزیع عادلانه آب ۱۳۶۱؛ ماده ۱۳ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی ۱۳۵۴؛ و نیز ماده ۷ و تبصره ۱ و ۳ قانون ایمنی راه‌ها و راه‌آهن ۱۳۴۹.

«حقوق شبه‌جرم»^۱ به‌عنوان یک مفهوم وارداتی در چین تلقی می‌شود. در تاریخ حقوقی چین به دلیل سیطره قانون جزایی، توجه کمی به مسائل مدنی شده است (Zhang, 2014: 32). تا اواخر سلسله کوینگ^۲ (۱۶۴۴-۱۹۱۱) زمانی که نیروهای خارجی آرامش جامعه چین را در هم شکستند، مفاهیم غربی حقوقی در چین به تدریج معرفی شد. شبه‌جرم‌ها به‌عنوان یک مفهوم حقوقی اول بار در تهیه پیش‌نویس قانون مدنی کوینگ با عنوان «کوین یوان ژینگ وی»^۳ (انجام تعدی به حقوق مدنی) در چین استفاده شد (Zhang, 2011: 423). این حقوق تا پایان سال ۱۹۷۸ که دولت چین شروع به اصلاحات اقتصادی و حقوقی خود از جمله بازگرداندن قانون‌گذاری در خصوص حقوق شبه‌جرم کرد، وجود نداشت. در سال ۱۹۸۶، کنگره خلق «اصول کلی قانون مدنی»^۴ را تصویب کرد و از ۱۹۸۷ اجرایی شد. این قانون بیش از یک فصل را برای تبیین اصول کلی و مسائل مرتبط با حقوق شبه‌جرم اختصاص داد و در واقع، اولین قانون‌گذاری نظام‌مند در حقوق شبه‌جرم بعد از تأسیس جمهوری خلق چین بود و پایه‌ای‌ترین اصطلاحات و مشخصات قانون شبه‌جرم برای ۲۰ سال آینده را ایجاد کرد. «اصول کلی قانون مدنی» چهار بخش مرتبط با قانون شبه‌جرم داشت: اول، اصول نسبت دادن در قانون شبه‌جرم از جمله مسئولیت تقصیر، مسئولیت عدم تقصیر و مسئولیت برابر را تأمین کرد. دوم، شکل و جبران فعل زیان‌بار از جمله تعدی به حقوق شخصی، حقوق مالکیت و حقوق مالکیت فکری را مشخص نمود. سوم، شبه‌جرم‌ها و مسئولیت ویژه از جمله مسئولیت تولید، مسئولیت آلودگی محیط زیست، مسئولیت خطر بالا و... را تعیین کرد. در پایان، دفاع‌های مربوط به تعیین شبه‌جرم از جمله دفاع مشروع، ضرورت، تقصیر جمعی و... را مشخص کرده بود (Li, 2014: 7). این قوانین به صورت موقت نیاز جامعه چین به قانون‌گذاری حقوق شبه‌جرم (مسئولیت مدنی) را برآورده کرد، اما کاستی‌های آن در مقابل توسعه سریع اجتماعی شروع به پدیدار شدن کرد و حتی در برخی مواقع، قواعدی برای اعمال بر مسائل خاص شبه‌جرم وجود نداشت. به اعتقاد

1. Tort Law

2. Qing

3. Qin Yuan Xing Wei

4. General Principles of Civil Law

پژوهشگران چینی، این امر باعث شد که قانون از توسعه اجتماعی عقب بماند (Li & Jin, 2014: 8). برای مقابله با مشکلات و ارائه قانون مناسب برای قانون مدنی آینده، چین در سال ۲۰۰۲ شروع به تصویب «قانون شبه‌جرم» کرد که در نهایت با دو فصل و ۹۲ ماده در سال ۲۰۱۰ تصویب و لازم‌الاجرا شد. این قانون به صورت تنگاتنگ با حقوق هر شهروند از جمله حق زندگی، حق بهداشت، حق ثبت اختراع، حق وراثت و... مرتبط بود و بعضی از حقوق شخصی و حقوق مالکیت را تأمین می‌کرد. این قانون ساختار نظام حقوقی رومی-ژرمنی و نظام کامن‌لا را با استفاده عملی در یک قالب ترکیب کرد. از یک سو، جنبه استقلال نسبی حقوق شبه‌جرم کامن‌لا را مورد توجه قرار داد. نهاد قانون‌گذاری چین پیش‌نویس «قانون شبه‌جرم» را به‌عنوان قانون مستقل تهیه کرد، نه به‌عنوان بخشی از قانون قصور به نحوی که نظام حقوقی رومی-ژرمنی عمل کرده است. هدف از این کار، بالا بردن جایگاه «قانون شبه‌جرم» بوده است. از سوی دیگر، نهاد قانون‌گذاری چین با بهره‌گیری از روش قانون‌گذاری تعمیمی در تهیه پیش‌نویس «قانون شبه‌جرم» از ساختار نظام حقوقی رومی-ژرمنی پیروی کرده است؛ برای مثال، ابتدا لازم است به مشخص کردن مقررات عام برای بیان مختصر اعمال زیان‌آور عام و اصلی پردازیم و سپس مقررات شبه‌جرم‌های خاص را تعیین کنیم؛ یک ساختار عام-خاص. با توجه به مقررات خاص، «قانون شبه‌جرم» شامل دامنه گسترده‌ای از جزئیات از جمله قصور پزشکی، تصادفات رانندگی، مسئولیت کالا، آلودگی محیط زیست و... است که ارتباط نزدیکی با زندگی روزمره مردم و منافع اجتماعی عمومی دارد (Li & Jin, 2014: 9). مطابق ماده ۶۴ قانون محیط زیست چین: «کسانی که به دلیل آلوده‌سازی محیط زیست و تخریب زیست‌بوم باعث خسارت می‌شوند، باید مطابق با مواد قانون شبه‌جرم جمهوری خلق چین، مسئولیت مدنی را تحمل کنند».

۳. ماهیت و مبانی مسئولیت محیط زیست

در زمینه ماهیت مسئولیت زیست‌محیطی باید اشاره کرد که با توجه به اینکه زیان‌دیده خسارات زیست‌محیطی هم می‌تواند یک شخص حقیقی یا حقوقی و یا خود طبیعت باشد، آنچه که در خصوص ماهیت مسئولیت زیست‌محیطی مطرح می‌شود این است که آیا مسئولیت در مورد چنین خساراتی تابع نظام مسئولیت مدنی سنتی در حقوق خصوصی است یا تابع قواعد مسئولیت در حقوق عمومی. از نظر حقوق دانان، قواعد مسئولیت مدنی در حقوق خصوصی با قواعد مسئولیت در حقوق عمومی متفاوت است. هدف قواعد مسئولیت در حقوق عمومی حمایت از منافع جامعه و حقوق عمومی است (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۱۵). نکته بعدی در باب مبانی مسئولیت اشخاص در حقوق خصوصی و حقوق عمومی در مورد خسارات زیست‌محیطی است. در حقوق موضوعه ایران برای تبیین منای مسئولیت زیست‌محیطی، نظریه تقصیر و خطر به‌عنوان دو مبنای اصلی، و نظریه‌های فرض تقصیر، نامتعارف، خطر در برابر انتفاع، مسئولیت در برابر اشتباه خطرناک، مورد اشاره قرار گرفته‌اند. همچنین نظریه تضمین به‌عنوان نظریه منشعب از دو

نظریه اصلی و تعدیل‌کننده آنها و به‌علاوه در حقوق امامیه نظریه‌های ارزشمندی مانند نظریه اتلاف، تسبیب، تعدی و تفریط، لاضرر و احترام اموال ارائه شده‌اند (فهیمی و مشهدی، ۱۳۹۰: ۳۱۹-۳۲۴؛ بهرامی احمدی و فهیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۸-۱۳۶). در سیستم‌های حقوقی که از نظام مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر پیروی می‌کنند، حیطه مسئولیتی محدود به مصادیق مشخص شده از سوی قانون‌گذار است؛ در حالی که در نقطه مقابل، در نظام مسئولیتی حقوق عمومی قلمرو مسئولیت محض به مصادیق خاصی محدود نبوده، در صورت وقوع هر نوع خسارت زیست‌محیطی فرض تقصیر آلوده‌کننده وجود دارد، زیرا در نظام مبتنی بر حقوق عمومی اصل بر مسئولیت محض آلوده‌کننده است؛ در حالی که در مسئولیت سنتی، «تقصیر» ملاک مسئولیتی آلوده‌کننده است (همتی، ۱۳۹۷: ۲۲۴).

با توجه به تعریف و تقسیم انواع «ضرر» از سوی استادان حقوق مدنی ایران (کاتوزیان، ۱۳۷۸: ۲۴۴ به بعد) مستفاد است که در ایران به دشواری می‌توان به استناد قانون مسئولیت مدنی خسارت‌های زیست‌محیطی را مطالبه نمود و برای مطالبه این خسارت‌ها باید به قوانین خاص حفاظت از محیط زیست رجوع کرد. از این رو، حقوق‌دانان معتقدند که در ایران شاید بتوان گفت حق بر محیط زیست سالم به‌عنوان یکی از حقوق اساسی و بنیادین افراد، مطابق با اصل ۵۰ قانون اساسی و به استناد ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی قابل مطالبه است. لیکن با توجه به اینکه مبنای مسئولیت در قانون مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر است و قواعد مسئولیت مدنی سنتی در ارزیابی خسارت‌های زیست‌محیطی ناتوان است، پس باید در این خصوص یا به فکر تمهید قانون خاص مسئولیت ناشی از خسارت زیست‌محیطی باشیم یا بر مبنای اصولی مانند احتیاط و پیشگیری، مسئولیت محض را به صورت ترکیبی از نظام مسئولیت مدنی و حقوق عمومی بپذیریم (انصاری و کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۸۹).

همچنین در میان عناصر اصلی تقصیر، بدون شک پیچیده‌ترین و سخت‌ترین عنصر برای مدعی خسارت، «رابطه سببیت» است که در عمل اثبات رابطه سببیت در حوزه مصادیقی مانند الودگی هوا که مرتبط با محیط زیست است بسیار دشوار می‌باشد. در این صورت ممکن است هزینه دادرسی بسیار بالا رود و امکان شکایت برای اشخاص دشوار شود. نگاهی به قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶، نشانگر آن است که در این مقرر قانونی از مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی هوا سخنی به‌میان نیامده است. در صورت حدوث چنین اختلافی باید مطابق عموماً قانونی مرتبط با مسئولیت مدنی نظیر قانون مسئولیت مدنی عمل نمود که در آن راهکار ویژه برای مقابله با خسارات ناشی از آلودگی هوا پیش‌بینی نشده است. همچنین برخی دیگر از محققان بر این باورند که با توجه به ویژگی‌های زیست‌محیطی و فلسفه و روح کلی حاکم بر حفاظت محیط زیست، در زمینه مبنای مسئولیت زیست‌محیطی، نظریه مسئولیت محض قابل قبول است. با توجه به اصل ۱۶۷ قانون اساسی که مراجعه به فقه در صورت خلأ قانونی مورد استناد قرار گرفته و همچنین با توجه به قاعده فقهی «احترام به اموال»، از این رو، باید بر اساس این نظریه، از

تخریب، نابودی و آلوده نمودن محیط زیست و منابع طبیعی که مشترکات متعلق به عموم است حفاظت شود؛ چراکه طبیعت دارای ارزش ذاتی در فرایند بهره‌مندی و استفاده انسان از منابع طبیعی و محیط است؛ امری که نه در قوانین ایران به آن توجه می‌شود و نه رویه قضایی دادگاه‌های ایران مطابق با این مبنا است. لذا بازنگری اساسی و تدوین قانونی خاص در زمینه سیستم حقوقی جبران خسارات زیست‌محیطی بر مبنای رویکرد مطلوب حفاظتی را ایجاب می‌نماید (همتی، ۱۳۹۷: ۲۲۵).

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، طبق قانون محیط زیست چین، مسئولیت زیست‌محیطی بر مبنای قانون شبه‌جرم است. از نظر محققان چینی در این کشور دو نوع آسیب زیست‌محیطی وجود دارد که به دلیل حوادث یا تراکم تدریجی ایجاد می‌شود: ۱- آسیب سنتی (برای نمونه آسیب‌های بدنی و خسارات مالی)؛ ۲- آسیب زیست‌بوم (که به‌نوبه خود شامل آسیب زیست‌محیطی است). در مورد آسیب زیست‌محیطی، روند احیا معمولاً مهم‌تر از جبران خسارت مالی است. ضرورت مشارکت دولت باعث می‌شود که شیوه جبران خسارت در چین به صورت ترکیبی از سیستم مدنی و اجرایی باشد. بنابراین آنان معتقدند که این ویژگی‌ها باعث می‌شود که قانون سنتی شبه‌جرم برای جبران خسارت زیست‌بوم ناکافی به‌نظر برسد (Michael & Liu, 2012: 261-269). با اینکه از لحاظ سنتی امکان تعریف آسیب زیست‌محیطی از طریق حقوق خصوصی وجود دارد، اما قوانین در این زمینه معمولاً شفاف یا پایدار نیستند (Michael & Liu, 2012: 229). قوانین مربوط به مسئولیت زیست‌محیطی معمولاً در اصول کلی قانون مدنی سال ۱۹۸۶ و همچنین در مقررات محیط زیستی جای دارند که حوزه‌های خاصی را دربر می‌گیرند. قانون حفاظت از محیط زیست سال ۱۹۸۹ و اصلاحیه ۲۰۱۲ آن به‌عنوان قانون اصلی در حوزه حقوق محیط زیست چین است. به‌علاوه بعضی دیگر از مقررات زیست‌محیطی تخصصی بخش محور دارای قوانینی در زمینه مسئولیت زیست‌محیطی هستند که شامل قانون حفاظت از محیط زیست دریا، قانون کنترل و پیشگیری از آلودگی آب و قانون کنترل و پیشگیری از آلودگی پسماندهای جامد است. تا قبل از تصویب قانون شبه‌جرم، طبق ماده ۱۲۴ اصول کلی قانون مدنی، مسئولیت‌پذیری مشروط مورد قبول بود؛ درحالی که طبق قوانین خاص مربوط به محیط زیست، شرطی را بابت تخلف از مقررات خاص به‌منظور مسئولیت‌پذیری ایجاد نمی‌کردند. از این رو، طبق این قوانین امکان مسئولیت‌پذیری حتی بدون تقصیر هم وجود داشت که به معنای قاعده مسئولیت محض است.

اما با تصویب قانون شبه‌جرم این تناقض کنار گذاشته شد و شیوه مسئولیت‌پذیری محض انتخاب گردید و مباحث حقوقی مطرح‌شده در گذشته دیگر قابل طرح نبود. با این حال، محققان چینی اذعان می‌کنند که این قوانین هیچ دستورالعمل مشخصی را در این خصوص ایجاد نمی‌کند؛ حال سؤال اینست که اگر هیچ زیان فردی وجود نداشته باشد، آیا مسئولیت‌پذیری می‌تواند تحقق پیدا کند یا خیر. به عبارت دیگر، مشخص نیست که آیا مسئولیت‌پذیری می‌تواند در خصوص آسیب‌های زیست‌بوم محض یا آسیب به منابع طبیعی

تحقق یابد یا خیر. از این رو، برای تعریف محدوده‌ای که آسیب‌های زیست‌بوم بتوانند احیا یا جبران خسارت شوند، همچنان نیازمند بررسی قوانین خاص زیست‌محیطی هستیم. تنها قانونی که صریحاً به ذکر آسیب‌های زیست‌بوم به‌عنوان یک شبه‌جرم قابل جبران می‌پردازد، در قانون حفاظت از محیط زیست دریا آورده شده که مرتبط با انتشار نفت در محیط زیست دریا است (Faure & Jing, 2014: 234). فصل هشتم قانون شبه‌جرم چین مرتبط با مسئولیت زیست‌محیطی است. وفق ماده ۶۵ این قانون و بدون هیچ پیش‌شرطی اعلام می‌کند که فرد آلوده‌کننده مسئول آسیب‌هایی است که به دلیل آلودگی ایجاد می‌شود. این ماده تأکید دارد که قانون مسئولیت‌پذیری محض باید به‌اجرا گذاشته شود. محققان چینی نیز اذعان می‌کنند که اگرچه سیستم جبران خسارت محیط زیست و زیست‌بوم بر مطالبه منافع خصوصی مبتنی است، اما در انتساب مسئولیت مقتضی در باب سیستم جبران خسارت محیط زیست و زیست‌بوم نمی‌توان مستقیماً به مفاد قانون شبه‌جرم و آیین دادرسی مدنی استناد کرد. قانون‌گذار برای تمییز میان توزیع مسئولیت‌ها در مقتضیات مختلف و موازنه دوباره انصاف و عدالت، باید ابعاد دوگانه حقوق خصوصی و حقوق عمومی قانون و شکاف موقعیتی بین جایگاه‌ها (سازمان‌های دولتی) و طرف‌های مسئول را مدنظر قرار دهد (Wu, 2020: 98)؛ چراکه حتی اصلاح قانون محیط زیست در سال ۲۰۱۵ یا قانون مدنی در سال ۲۰۲۰ ناکافی بوده، تصویب قانون خاص در باب سیستم جبران خسارت زیست‌محیطی و زیست‌بوم لازم و ضروری است.

۴. راهکارهای جبران خسارت

۴.۱. ایران

به سبب جلوگیری از اطاله کلام و به دلیل اینکه راهکارهای جبران خسارت در پژوهش‌های متعددی مورد اشاره قرار گرفته است، لذا صرفاً موارد انتقادی بررسی می‌شود. مطابق سیستم حقوقی ایران در جهت جبران خسارت به این سه راهکار اشاره شده است: اول، اعاده به وضع سابق؛ دوم، پرداخت ضرر و زیان که از طریق دادن معادل به‌عنوان رایج‌ترین و مهم‌ترین شیوه جبران خسارت زیان‌دیده تلقی می‌شود. این شیوه به دلیل سهولت فوق‌العاده‌اش به‌شدت مورد توجه قرار گرفته است؛ به‌علاوه در بیشتر موارد، زمانی که جبران خسارت زیست‌محیطی از طریق اعاده به سابق امکان‌پذیر نباشد، تنها راه جبران از طریق پرداخت غرامت است که از آن در مورد جبران خسارت محیط زیستی به پرداخت از طریق آلوده‌ساز تعبیر می‌شود. یکی از نکات قابل‌توجه در این زمینه، رابطه تنگاتنگ بین حقوق و اقتصاد است. توضیح اینکه هر فعالیت اقتصادی بر مبنای یک قرارداد حقوقی است و هر قرارداد حقوقی یک اثر اقتصادی دارد که نشانگر مطلوبیت برای طرفین قرارداد است. بر همین مناسبت که قواعد حقوقی بر تصمیمات و رفتار افراد و روابط اقتصادی تأثیرگذار بوده، اقتصاد بدون حمایت نظام حقوقی نمی‌تواند وارد مرحله نوع‌آوری،

تنوع محصول و غیره شود. از این رو، ایجاب می‌کند که نهادهای حقوقی که ماهیت اقتصادی دارند و یا در حوزه‌های حقوقی مانند جبران خسارت قراردادی، حقوق مسئولیت مدنی و غیره هستند با نگاه تحلیل اقتصادی حقوق مورد مطالعه قرار گیرند (ز-رستمی و ه-رستمی، ۱۳۹۸: ۷۴). از این رو، ارتباط تنگاتنگ بین موضوعات اقتصادی و زیست‌محیطی باعث طرح رویکردهای جدید در حوزه حقوق محیط زیست گردید که یکی از بارزترین آنها «اقتصاد سبز» است. اقتصاد سبز را می‌توان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارها در جهت تحقق توسعه پایدار قلمداد کرد که نه تنها موجبات حذف فقر، افزایش رفاه عمومی، بهداشت و تحقق عدالت اجتماعی و آنچه که در اصل ۳۴ قانون اساسی ایران مورد اشاره قرار گرفته است فراهم می‌شود، بلکه با آشنایی این مفهوم می‌توان عملکرد دولت‌ها از جمله دولت ایران را در این حوزه مورد ارزیابی قرار داد. بنابراین، جهت گذار به سوی اقتصاد سبز یکی از ابزارهای مؤثر در کنار فناوری سبز، کاربست اصل آلوده‌ساز - پرداخت‌کننده است. امروزه این اصل یکی از مهم‌ترین اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست تلقی می‌شود (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۹۳: ۱۱۷).

این اصل دارای دو کارکرد مهم پیشینی جهت جلوگیری از انتشار آلودگی و پسینی به‌منظور جبران خسارات وارده به محیط زیست است. اقدامات پیشینی بیشتر جنبه پیشگیرانه دارد و از طرف دولت و مقامات عمومی جهت نظارت و کنترل سطح کیفی محیط زیست وضع می‌گردد. یکی از مصادیق بارز آن تعیین استانداردهای زیست‌محیطی است. استفاده از ابزارهای اقتصادی بازار می‌تواند کمک بسزایی به حفظ محیط زیست نماید. با کمک این ابزارها، در کارگزاران اقتصادی ایجاد انگیزه می‌شود تا با رعایت استانداردها از انتشار آلودگی کاسته شود. کارکرد پسینی اصل آلوده‌ساز - پرداخت‌کننده در قالب ابزارهای ترمیمی قابل تحقق است و کارکرد پیشینی بیشتر مبتنی بر اقدامات پیشگیرانه جهت جلوگیری از ورود خسارت به محیط زیست است؛ درحالی که کارکرد پسینی اصل آلوده‌ساز - پرداخت‌کننده بیشتر جنبه جبرانی دارد. محققان داخلی معتقدند که کارکردهای پیشینی و به‌کارگیری ابزارهای اقتصادی می‌تواند نقش مهمی بازی کند و درونی‌سازی هزینه‌های آثار جانبی و بیرونی خسارت‌بار به محیط زیست را از طریق اصل آلوده‌ساز - پرداخت‌کننده تأمین نماید (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۹۳: ۱۱۹). در ضمن، اجرایی شدن این اصل در نظام حقوقی هر کشور در حوزه محیط زیست می‌تواند در خدمت توسعه پایدار و ادغام ابعاد سه‌گانه آن یعنی رشد اقتصادی، توسعه اجتماعی و حفاظت از محیط زیست مورد توجه قرار گیرد.

با این حال، به نظر برخی دیگر از محققان ایرانی در مواردی ممکن است اعمال اصل پرداخت آلوده‌ساز از سوی فرد آلوده‌کننده با دشواری‌هایی همراه شود؛ مانند مواردی که به دلیل انتشار هم‌زمان یا پی‌درپی آلودگی از چند منبع، شناسایی آلوده‌ساز عملاً غیرممکن شود و یا اینکه فرد از نظر مالی معسر شده باشد (عبداللهی، ۱۳۹۰: ۲۳۴ به نقل از شمس، ۱۳۹۹: ۱۴۰). همچنین از نظر برخی از حقوق‌دانان،

قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین قوانین خاص در مورد محیط زیست، دارای ابهام و محدودیت‌هایی است که می‌تواند مانع تحقق مطلوب اصل پرداخت آلوده‌ساز شود. مصادیقی مانند «حق» بودن یا «مال» بودن هوا در استانداردها، تعداد آلوده‌کنندگان و سهم آلوده‌کنندگان را ابهام‌آمیز می‌کند (مولایی، ۱۳۹۹: ۲۸۲-۲۸۸). سوم، صندوق تأمین مالی خسارت است.

۲.۴. چین

چارچوب حقوقی این کشور انواع مختلفی از شیوه جبران خسارت را برای بزهدیدگان آلودگی محیط زیست امکان‌پذیر کرده است. ماده ۱۵ قانون شبه‌جرم که دربرگیرنده اشکال مختلف مسئولیت مدنی می‌باشد، راهکارهای متعددی را جهت جبران خسارت برشمرده است: ۱- توقف تخلفات؛ ۲- حذف موانع؛ ۳- حذف خطر؛ ۴- بازگشت دارایی؛ ۵- اعاده به وضع سابق؛ ۶- جبران خسارت زیان‌های زیست‌محیطی؛ ۷- عذرخواهی؛ و ۸- حذف عواقب و بازگشت اعتبار. همچنین طبق مفاد ماده پیش‌گفته این مصادیق می‌تواند به‌طور جداگانه و هم‌زمان اجرا شود. بر مبنای نظر محققان تا آنجا که مربوط به آسیب‌های زیست‌محیطی می‌شود، مصادیقی مانند توقیف تخلفات، حذف خطر، اعاده به وضع سابق و جبران خسارت از مهم‌ترین راهکارهای جبران در این کشور است. با توجه به رویه قضایی عملاً قضات چین تمایلی برای صدور حکم توقیف ندارند. بعضی از احکام توقیف از جمله تعطیلی یا تعلیق کارخانه معمولاً به‌عنوان یک تصمیم سیاسی در نظر گرفته می‌شود؛ بنابراین دادگاه بدون کسب تعهد سیاسی از دولت به‌ندرت به صدور این احکام می‌پردازد. محققان معتقدند که حتی اگر دادگاه برای نمونه، دستور کتبی «توقف فعالیت به‌واسطه تخلفات» را صادر نماید، همچنان کاربرد این مفهوم بسیار کلی است و بدون شفاف‌سازی چگونگی اجرای این حکم، پیاده کردن آن با پیچیدگی‌هایی همراه است (Faure & Jing, 2014: 260).

همچنین جبران خسارت مربوط به آسیب‌های زیست‌بوم محض حتی در دسرسازتر است. آسیب زیست‌محیطی - به‌غیر از آلودگی دریایی - مشخصاً در قوانین تعریف و معین نشده است که آیا الزامات جدیدی برای احیای محیط زیست وجود دارد، و اینکه چگونه این آسیب‌ها جبران می‌شوند؛ زیرا در قانون شبه‌جرم به‌صراحت مشخص نشده است که آسیب‌های زیست‌بوم قابل جبران هستند یا خیر. بنابراین، اقامه دعوی خواهان معمولاً محدود به جبران خسارت به صورت مستقیم است و اقامه دعوی مربوط به آسیب‌های زیست‌بوم محض صرفاً زمانی مدنظر قرار می‌گیرد که قوانین خاص دارای مفاد صریحی باشند و این قوانین معمولاً مربوط به اقدامات پیشگیری یا اقدامات احیا هستند. حتی زمانی که اقدامات احیا مدنظر قرار می‌گیرد، استانداردهای ارزیابی فاقد اراده برای ترمیم این آسیب‌ها هستند (Faure & Jing, 2014: 240-241). همچنین با توجه به رویه عملی در چین به‌نظر می‌رسد مهم‌ترین بازیگر در زمینه احیا پس از آلودگی زیست‌محیطی همان دولت است. از لحاظ تاریخی، بسیاری از شرکت‌هایی که نقشی در صنایع سنگین دارند،

تا حد زیادی جزء شرکت‌های دولتی هستند. این روند ممکن است با مضراتی از بابت ایجاد انگیزه در مقامات دولتی برای مبارزه با آلوده‌کنندگان همراه باشد، اما می‌تواند به پذیرش این امر منجر شود که دولت مسئول آلودگی‌های پیشین است و به این ترتیب به‌عنوان طرف مهم باید اقداماتی را برای پاک‌سازی به‌ویژه مکان‌های آلوده صورت دهد. اما معمولاً دولت اقدامات پاک‌سازی را صرفاً در شرایط اضطراری انجام می‌دهد و احیای بلندمدت در دستور کار نیست (Faure & Jing, 2014: 246). نکته قابل توجه در مورد ارائه راهکار و اصلاحات جبران خسارت در سال ۲۰۲۰ است که یکی از موارد آن، استوار بودن سیستم جبران خسارت محیط زیست و زیست‌بوم بر اصل «اول بازسازی و دوم جریمه نقدی» است و جریمه نقدی تنها زمانی پذیرفته می‌شود که محیط بوم‌شناختی آسیب‌دیده ترمیم‌ناپذیر باشد (Wu, 2020: 83).

شایان ذکر است دو اصل احتیاط (پیشگیری) و اولویت بازسازی در جهت جبران خسارت محیط زیست در سیستم حقوقی چین مورد اشاره قرار گرفته است؛ اولی در قانون محیط زیست به‌صراحت بیان شده و دومی نیز از طرف محققان در جهت احیای محیط زیست پیشنهاد شده است. فصل چهارم قانون محیط زیست از ماده ۴۰ تا ۵۲ به پیشگیری و کنترل آلودگی اختصاص یافته است. بر اساس تأکید بر تعهد اصلی، یعنی پیشگیری از خسارت، لازم است دولت، تشکیلات تجاری، نهادها و سازمان‌های دیگر، سیستم‌های پاسخگویی اضطراری را دایر کرده، ارتقا دهند و در صورت وقوع شرایط زیست‌محیطی اضطراری، تدابیر مقتضی را اتخاذ نمایند (Xiao, 2016: 15). بر مبنای اصل اولویت بازسازی نیز طرف‌های مسئول باید بازسازی محیط زیست آسیب‌دیده را در اولویت قرار دهند. اگر خسارت قابل جبران نباشد آنگاه خسارت مادی باید به‌عنوان جایگزین بازسازی مستقیم پرداخت شود. گرچه قانون برای جبران خسارت محیط زیست و زیست‌بوم از واژه «جبران» استفاده کرده، اما هدف اصلی آن بازسازی محیط خسارت‌دیده، حفظ و بهبود کیفیت محیط زیست و حفاظت از ارتقای کارکرد زیست‌بوم است (Xiao, 2016: 97).

در سال‌های اخیر چین برنامه‌ای برای راه‌اندازی «صندوق توسعه ملی سبز» با تمرکز بر ترغیب برای سرمایه‌گذاری سبز در کشور ایجاد کرده است. همچنین فرایند مدیریت جبران خسارت از اصل «تخصیص منابع ویژه» پیروی می‌کند و چنین وجوهی به هزینه‌های آتی یا جاری در خصوص خسارت محیط زیست اختصاص داده می‌شوند. با این حال، بیشتر سازمان‌های محلی به‌واسطه نظام مدیریت مالی چین هنوز هم صندوق‌های جبران را به‌عنوان درآمد دولتی معاف از مالیات قلمداد می‌کنند و آن را به خزانه ملی یا صندوق عمومی تحویل می‌دهند و یا اینکه سازمان‌های محلی می‌توانند صندوق‌های جبران را به اهداف دیگری اختصاص دهند و در نتیجه آسیب محیط زیست جبران نخواهد شد. این امر مورد انتقاد بیشتر حقوق‌دانان چینی قرار گرفته است.^۱

1. <https://m.fx361.com/news/2018/0926/16559678.html>

۵. نحوه اقامه دعوی

با توجه به اینکه در سیستم حقوقی ایران مطالب پژوهشگران داخلی در زمینه نحوه اقامه دعوی قابل دسترس است و به دلیل جلوگیری از اطاله کلام، در صورت لزوم صرفاً موارد انتقادی در این زمینه بیان می‌شود و بیشتر مطالب در خصوص سیستم حقوقی چین خواهد بود.

نحوه اقامه دعوی در چین مطابق سیستم حقوقی به دو صورت است؛ اول، اجرای اداری قانون محیط زیست از سوی دولت‌های محلی در همه سطوح که مسئول کیفیت محیط زیست در حوزه‌های اداری مربوطه خود هستند و تحت شرایط مقرر قانونی از اختیارات نظارتی و اقدامات اجرایی مربوطه برخوردارند. دوم، سیستم جبران خسارت چین، هم منافع ملی و هم منافع عمومی را دربر می‌گیرد و دعاوی حقوقی مربوط به منافع عمومی یکی از اولین راه‌حل‌های خاص برای رسیدگی به موضوع مربوط به منافع عمومی محیط زیست است. دعاوی مربوط به منافع عمومی در چین را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: دعاوی مربوط به منافع عمومی مدنی و دعاوی مربوط به منافع عمومی اداری. در سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۷، دو بار قانون آیین دادرسی مدنی چین اصلاح شد و بند «دعای منافع عمومی مدنی» به قانون اضافه گردید که مجوز قانونی را به مؤسسات و سازمان‌های اجتماعی و دادستانی خلق می‌دهد که در صورت مشاهده رفتاری که حفاظت از محیط زیست و منابع زیست‌محیطی را تضعیف می‌کند، دعوی حقوقی مدنی را در دادگاه‌ها مطرح نمایند (ماده ۵۵ قانون آیین دادرسی مدنی (Wu, 2020: 73)).

۵.۱. بزه‌دیده

حوادث زیست‌محیطی در چین ممکن است به اختلافات بحث‌برانگیزی بین آلوده‌کننده و بزه‌دیدگان منجر شود که شیوه حل این اختلافات موضوع مهمی شمرده می‌شود. قوانین مسئولیت‌پذیری در زمانی که این اختلافات به دادگاه کشانده می‌شوند، حائز اهمیت است، اما عملاً تنها بخش کوچکی از این اختلافات در دادگاه حل‌وفصل می‌شود. پژوهش‌ها نشان می‌دهد زمانی که شهروندان متحمل خسارت (زیان) می‌شوند، در ابتدا تلاش دارند تا با طرف مقصر مذاکره کنند. اگر مذاکره ناموفق باشد، درصد کمی از شهروندان برای دریافت خسارت طرف ثالثی را در جریان کار قرار می‌دهند. یکی از مهم‌ترین دلایل مربوط به عدم تمایل شهروندان چینی برای استفاده از اقدامات قانونی برای حل اختلافات مرتبط با آلودگی، تأثیر نامرئی فرهنگ سنتی چین و محیط اجتماعی بر روی «درگیر نکردن یک فرد در مناقشه» و «بی‌طرف بودن در مجادلات» است. تحت تأثیر اصول کنفوسیوس، فیلسوف چینی، و نیز تمدن هزاران ساله چین، اکثر مردم به شدت به این ضرب‌المثل‌های باستانی که «توازن و سازش گرانبهارترین چیز است»، «درگیر نشدن یک فرد در مناقشه» و «بی‌طرف بودن در مجادلات»، «چیزی که بد است را

کوچک و چیزی که خوب است را بزرگ کن» و «تا جایی که ممکن است از دردسر دوری کن» اعتقاد دارند (Zhuhao, 2017: 60).

چنین سنت‌های باستانی عمدتاً زندگی روزمره مردم چین از جمله جامعه مدرن چین را در مجموع تحت تأثیر خود قرار داده است. مردم چین در حین فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های روزانه خود حتی نیازی به یادآوری این ضرب‌المثل‌های سنتی ندارند و خودبه‌خود رفتار و سلوک آنان از این سنت‌ها پیروی می‌کند. حساسیت شدید در روابط، توجه زیاد به حفظ ظاهر، عدم توهین به دیگران، و توازن در کار و زندگی مهم‌ترین الگوهای رفتاری اکثر چینی‌ها در زندگی روزمره است. در نتیجه، برای یک مدت طولانی در گذشته، اکثر مردم به صورت سنتی دادرسی و مرافعات دادگاهی را یک مسئله بسیار وحشتناک می‌پنداشتند، زیرا خصوصیات بسیاری از دادرسی‌ها با سنت‌های باستانی چین در تناقض است (فلاح‌نژاد، ۱۳۹۹: ۳۰۳). همچنین حتی زمانی که در نهایت این پرونده‌ها به دادگاه می‌رسد، آسیب‌پذیری قضات در برابر فشارهای سیاسی، عدم قاطعیت قانون و ابهامات سیاسی باعث می‌شود که روند دادرسی با توجه به مراحل مختلف قانونی و «استقلال قضایی»^۱، پیچیده باشد.

میانجیگری به عنوان گزینه رسمی دیگری برای بزه‌دیدگان حوادث آلودگی به منظور دریافت جبران خسارت است. سه نوع میانجیگری وجود دارد که بزه‌دیدگان می‌توانند یکی را از میان آن انتخاب کنند: اول، بزه‌دیدگان می‌توانند به کمیته‌های واسطه در سطح محلی مراجعه کنند که در مناطق شهری «کمیته سکنه» و در مناطق روستایی «کمیته روستایی» نام دارند. به هر حال، نگرانی‌هایی در مورد کیفیت واسطه‌گران، تعادل در سازش و مبانی حقوقی و همچنین اجرای توافقی‌های مورد وساطت وجود دارد. دوم، این امکان برای بزه‌دیده وجود دارد که بده‌دنبال یک واسطه‌گر دولتی در سازمان حفاظت از محیط زیست یا مقامات دولتی دیگر باشد. این گزینه اساساً به عنوان روش سریع‌تر و کارآمدتری نسبت به دعوی قضایی است. سوم، واسطه‌گران قضایی که از سوی دادگاه تعیین می‌شوند. مطابق با ماده ۱۱۹ قانون آیین دادرسی مدنی چین برای پرونده‌هایی که باید از جانب دادگاه پذیرفته شوند، شروطی در نظر گرفته شده است. طبق قانون، فرد خواهان باید دارای نفع مستقیم در پرونده باشد که این امر محدودیت‌هایی نیز برای خواهان ایجاد می‌کند که اگر نتواند آسیب مستقیم جسمانی یا مالی‌اش را ثابت کند، از دسترسی او به دادگاه ممانعت می‌شود. بنابراین، زمانی مشکل ایجاد می‌شود که با توجه به رویداد آلودگی، هیچ آسیبی ایجاد نشود. با این حال، این مشکل با توجه به اصلاح آیین دادرسی مدنی حل می‌شود و امکان دادخواهی را برای عموم مردم فراهم می‌سازد. نکته حائز اهمیت دیگر در مورد ماده ۶۶ قانون شبه‌جرم است که مقرر می‌کند: «در صورتی که اختلافاتی در زمینه آلودگی زیست‌محیطی ایجاد

۱. برای مطالعه بیشتر، نک: فلاح‌نژاد، فاطمه (۱۴۰۱). استقلال و بی‌طرفی قضایی جلوه‌ای از دادرسی منصفانه در جهت حفظ حقوق شهروندی؛ سیستم حقوقی ایران در مقایسه با جمهوری خلق چین. مطالعات حقوق تطبیقی، ۳ (۲)، ۷۷۵-۷۳۷.

شد، فرد آلوده‌کننده باید مسئولیت آن را برعهده گیرد تا اثبات کند که تنها فرد مسئول در این حوزه نیست، یا مسئولیتش باید تحت شرایط خاص و طبق قانون کمتر شود، یا اثبات کند که هیچ علت و معلولی (رابطه سببیت) بین فعالیت او و آسیب ایجادشده، وجود ندارد». بنابراین، طبق ماده پیش‌گفته کاملاً مسئولیت را برعهده فرد آلوده‌کننده می‌داند. متعاقب مسئولیت محض که پیش‌تر به آن اشاره شد، این فرد آلوده‌کننده است که بار اثبات دلایل مربوط به معافیت یا کاهش مسئولیتش را به‌دوش می‌کشد. همچنین فرد آلوده‌کننده باید اثبات کند که هیچ علت و معلولی بین فعالیت‌هایش و آسیب به محیط زیست و افراد وجود ندارد. این روند مشخصاً شرایط خطرناکی را برای متهمان ایجاد می‌کند تا حدی که نمی‌توانند نشان دهند که فعالیت‌هایشان منبع آسیب‌های وارده به خواهان یا شاکی نیست. همچنین بر مبنای ماده ۶۷ قانون نامبرده: «زمانی که آلودگی زیست‌محیطی از سوی دو یا چند آلوده‌کننده ایجاد می‌شود، میزان مسئولیت هر آلوده‌کننده با توجه به نوع آلاینده، حجم انتشار آلودگی، و فاکتورهای دیگر مشخص می‌شود». بنابراین، آشکار است که قانون چین از روش تضامنی در خصوص آلوده‌کنندگان متعدد استفاده می‌کند، اما در موارد رابطه سببیت غیرقطعی، از شیوه بار اثبات دلیل بهره می‌برد.

نکته پایانی مربوط به سیستم هزینه پذیرش است. طبق آیین دادرسی مدنی، زمانی که طرفین به اقامه دعوی مدنی می‌پردازند، باید هزینه اقامه دعوی را پرداخت کنند. میزان هزینه برای خواهان معمولاً بین ۵ درصد تا ۴ درصد غرامت درخواستی است. این هزینه برای بزه‌دیدگانی که پیش از این متحمل آسیب جدی شده‌اند، بالاست. محققان معتقدند اگرچه قانون اجازه درخواست برای تخفیف، فسخ یا تعویق پرداخت این هزینه را می‌دهد، اتکا به چنین هزینه‌هایی برای بودجه عملیاتی دادگاه به‌عنوان عامل بازدارنده برای انصراف از شکایت است و وکلا به‌ندرت برای ارائه دادخواست بابت لغو این هزینه تمایل دارند، زیرا این دادخواست باعث سوگیری قضات و به ضرر موکلشان می‌شود (Faure & Jing, 2014: 253).

۲.۵. نهادهای غیردولتی

به اذعان بسیاری از محققان، یکی از کارآمدترین شیوه‌های مشارکت مردمی در سطوح مختلف تصمیم‌گیری و اجرای کارآمد حقوق محیط زیست و تحقق محیط زیست سالم، مشارکت شهروندان و به‌ویژه سازمان‌ها و انجمن‌های غیردولتی در طرح دعاوی منفعت عمومی است. در ایران این رویکرد مطابق بند «ع» ماده ۶۸ قانون تشکیل وظایف و اختیارات شوراهای مصوب ۱۳۷۵ و اصلاحیه ۱۳۸ و اصل ۸ قانون اساسی به‌مثابه امر عمومی در مشارکت مردم در حفظ محیط زیست و بند ۲ ماده ۱۱ طرح امر به معروف و نهی از منکر سال ۱۳۸۹ قابل مشاهده است. در زمینه طرح دعوی، سازمان‌های غیردولتی یا اعضای آن می‌توانند برای دفاع از حقوق محیط زیست خود به‌عنوان حق بر محیط زیست سالم با استناد به اصل ۳۴ قانون اساسی طرح دعوا کنند. همچنین وفق ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری، به

سازمان‌های مردم‌نهاد اجازه اعلام جرم داده شده است؛ درحالی که آنها امکان طرح دعوای مدنی به‌عنوان خواهان به دلیل نداشتن سمت و ذی‌نفع بودن مستقیم در دعوای زیست‌محیطی را ندارند. مطرح نمودن سازمان مردم‌نهاد در قانون آیین دادرسی کیفری یکی از جلوه‌های سیاست جنایی مشارکتی در جهت حمایت از بزه‌دیده و نیز تضمین تحقق مبانی توسعه پایدار است که باعث می‌شود در مصادیقی که ورود و تعقیب از طرف دادستان با مشکلاتی مواجه است سازمان مردم‌نهاد در تعامل با دادستان، حامی حقوق افراد جامعه باشد. البته لازم به ذکر است که سازمان مردم‌نهاد قبل از اصلاح نهایی قانون آیین دادرسی کیفری، از حقوق گسترده‌ای شامل حق اعلام جرم، معرفی نماینده جهت حضور در دادسرا و دادگاه، دریافت احضارنامه، اظهارنظر و اقامه دلیل و غیره برخوردار بودند، اما در متن نهایی و اصلاحیه آن مداخله آنها صرفاً به اعلام جرم و مشارکت محدود شده است. از این رو، ماده یادشده دچار کاستی‌هایی است از جمله اینکه شرایط لازم برای احراز سمن‌ها که می‌توانند نسبت به جرایم اعلام جرم نمایند مشخص نشده است. همین امر باعث شد که مورد استقبال سازمان‌های مردم‌نهاد قرار نگیرد.

مطابق ماده ۵۸ قانون محیط زیست چین: «سازمان‌های اجتماعی که دارای شرایط زیر هستند، می‌توانند در خصوص فعالیت‌های ایجادکننده آلودگی محیطی، تخریب بوم‌شناختی و تخریب اموال عمومی به دادگاه‌های قانونی شکایت کنند: ۱- مطابق با قانون در دپارتمان امور مدنی دولت و یا در سطح کلان‌شهر یا بخش‌های دیگر ثبت شده باشند؛ ۲- به مدت پنج سال متوالی یا بیشتر در زمینه فعالیت‌های عام‌المنفعه حفاظت از محیط زیست تجربه داشته، سوء سابقه نداشته باشند. دادگاه‌ها دعوای آن دسته از سازمان‌های تجاری را می‌پذیرند که معیارهای پیش‌گفته را دارا باشند. سازمان‌های اجتماعی که دعوی را طرح می‌کنند نباید با هدف کسب منافع اقتصادی شکایت را مطرح نمایند». بنابراین، سازمان‌های اجتماعی با عنوان منفعت عمومی می‌توانند دعوی موردنظر خود را طرح کنند. جامعه علمی محیط زیست کشور چین در سال ۱۹۷۸ اولین سازمان‌های غیردولتی محیط زیستی را در این کشور تأسیس کرده است. درنهایت در دهه ۱۹۹۰، سازمان‌های غیردولتی محیط زیستی با سرعت بیشتری توسعه یافتند. طبق نظر کارشناسان چینی، تغییرات در فرصت‌های سیاسی، منابع سازمانی مجهز، تأثیر ارتباطات بین‌المللی، اینترنت و رسانه‌ها منجر به افزایش سریع رشد سازمان‌های غیردولتی محیط زیستی شده است.

با این همه، موانع مهمی وجود دارد که سازمان‌های غیردولتی نمی‌توانند به موفقیت کامل دست پیدا کنند. در سال ۲۰۰۹، از میان ۲۷۶۸ سازمان غیردولتی محیط زیستی در چین، ۴۹٫۹ درصد آنها جزء سازمان‌های دولتی، ۴۰٫۳ درصد جزء سازمان‌های دانش‌جو محور، ۲٫۵ درصد آنها جزء شاخه‌های سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و تنها ۷٫۳ درصد جزء سازمان‌های غیردولتی مردم‌نهاد (شهروندمحور) بودند. این خصوصیات سازمانی به‌همراه پیشینه‌های سیاسی و سازمانی باعث می‌شود که سازمان غیردولتی محیط زیستی برای انجام اقدامات مقابله‌ای بی‌میل باشند. بسیاری از تلاش‌های آنها بر مبنای

افزایش آگاهی زیست‌محیطی، توسعه پایدار و مشارکت همگانی است. به گفته محققان ۹۵ درصد از سازمان‌های غیردولتی محیط زیستی بر طبق اصل «کمک و نه ایجاد دردسر، مشارکت و نه مداخله، نظارت و نه جابه‌جایی، اقدام و نه تخلف» فعالیت دارند. تعداد کمی از سازمان‌های غیردولتی محیط زیستی تلاش می‌کنند تا به بزه‌دیدگان آلودگی از طریق اقدامات حقوقی و به‌چالش کشاندن شرکت‌های محلی کمک کنند. با وجود این، اخیراً سازمان‌های غیردولتی محیط زیستی نقش پررنگ‌تری در حوزه حمایت از خط‌مشی‌ها ایفا می‌کنند و نقش فزاینده این سازمان‌ها در اقامه دعاوی زیست‌محیطی باعث ایجاد دادگاه زیست‌محیطی در بعضی از محاکم محلی و میانی در سال‌های اخیر شده است.

۵.۳. نهادهای دولتی

۵.۳.۱. سازمان محیط زیست

مطابق ماده ۱۱ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ایران، این سازمان صلاحیت اتخاذ اقدام مناسب برای جلوگیری از آلودگی زیست‌محیطی را دارد و همچنین طبق ماده ۱۴ این قانون و ماده ۱۸ قانون شکار و صید در مورد جرایم زیست‌محیطی، حسب مورد می‌تواند به‌عنوان شاکی یا مدعی خصوصی شناخته شود، و طبق ماده ۱۵ این قانون مأموران سازمان محیط زیست که از طرف این سازمان مأمور کشف و تعقیب جرایم مندرج در این قانون هستند به‌عنوان ضابط دادگستری تلقی می‌شوند. وزارت بوم‌شناسی و محیط زیست چین مرجع اصلی در اجرای قوانین و مقررات تغییرات زیست‌محیطی در کشور است. این سازمان در سطح استانی، شهری، شهرستانی دارای شعبه‌های محلی از سوی وزارت بوم‌شناسی و محیط زیست است و شعبه‌های یادشده مسئول بررسی و اجرای موضوعات مرتبط با حفاظت از محیط زیست در منطقه بر اساس قانون حمایت از محیط زیست هستند. اگر سازمان حفاظت از محیط زیست شاهد تخلفاتی باشد، می‌تواند اقدامات اداری اجباری را انجام دهد و به وضع مجازات‌های اداری علیه متخلفان بر طبق قانون محیط زیست، قانون مجازات اداری، قوانین اضطراری اداری و قوانین و مقررات دیگر بپردازد. مجازات‌های تحمیلی رایج عبارت‌اند از: جریمه، مجازات‌های متوالی که به صورت روزانه اعمال می‌شود، احیا [بازگرداندن به وضع سابق]، ضبط و توقیف تجهیزات و تأسیسات، محدودسازی عملیات و توقف تولید به‌منظور نوسازی. همچنین طبق قانون محیط زیست به سازمان‌های حفاظت از محیط زیست اختیار داده شد تا مستقیماً به شرکت‌های مختلف دستور دهند تا فعالیت و تولیدشان را به‌منظور انجام اصلاحات، متوقف یا محدود کنند. به‌علاوه، سازمان محلی حفاظت از محیط زیست این پرونده را به اداره امنیت عمومی ارجاع می‌دهد و به بازداشت کسانی که مستقیماً مسئول نهاد‌های متخلف و همچنین افرادی که مسئول آلودگی تحت شرایط خاص فهرست‌شده در ماده ۶۳ سازمان حفاظت از محیط زیست هستند، می‌پردازند و به این ترتیب، تعقیب کیفری به جریان می‌افتد.

۵.۳.۲. دادستان

نهاد دادستانی خلق چین مشخصاً مسئولیت شروع تعقیب عمومی، اعتراض، درخواست تجدیدنظر و نظارت بر دادرسی کیفری را برعهده دارد. طبق ماده ۲۷ قانون آیین دادرسی اداری، دادستانی خلق این اختیار را دارد تا به طرح دعوی علیه نهادها یا ارگان‌های اداری بپردازد که نتوانسته‌اند وظایف قانونی خود را برای حفاظت از محیط زیست و زیست‌بوم انجام دهند. با توجه به جنبه کیفری، نهاد امنیت عمومی مسئولیت تحقیقات کیفری را برعهده دارد که معمولاً بر مبنای پرونده‌های محول شده به آنها از سوی مراجع حامی محیط زیست است، و دادستانی خلق به تعقیب افراد یا نهادهایی می‌پردازد که مرتکب جرایم زیست‌محیطی می‌شوند. در سال‌های اخیر وظیفه دادستان‌های خلق برای تعقیب عمومی به تدریج تغییر کرده است. امروزه دادستان‌ها علاوه بر تعقیب کیفری، وظیفه طرح دعوی در حوزه منفعت همگانی زیست‌محیطی (از جمله طرح دعوی منفعت همگانی اداری و طرح دعوی منفعت همگانی مدنی) را نیز برعهده دارند (wu, 2020: 87).

۵.۴. مراجع صالح

بر اساس اسناد بین‌المللی، تحقق دموکراسی زیست‌محیطی مبتنی بر سه اصل دسترسی به اطلاعات، مشارکت در تصمیمات و دسترسی به مراجع قضایی و شبه قضایی در موضوعات زیست‌محیطی است. با توجه به اینکه خسارات زیست‌محیطی آسیب‌های انسانی نیز به همراه دارد، از این رو، بسیاری از کشورها در نظام داخلی خود اقدام به ایجاد مراجع قضایی تخصصی و شبه قضایی نموده‌اند تا از این طریق بتوانند حق دسترسی به مراجع یادشده در موضوعات زیست‌محیطی را تضمین کنند (محمودی کردی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۱۵). در حالی که در ایران سابقه تشکیل دادگاه تخصصی موضوع جدیدی نبوده، مسبق به سابقه است، اما در مورد محیط زیست و حساسیت‌های آن، مرجع تخصصی وجود ندارد. در صورتی که خواننده در دعوی محیط زیست، نهاد دولتی یا شهرداری یا سازمان تأمین اجتماعی و نهادهای وابسته به آن باشد و خواهان اشخاص خصوصی، مرجع صالح دیوان عدالت است و اگر خواهان و خواننده اشخاص حقوقی عمومی باشند، دادگاه عمومی مرجع صالح خواهد بود. در مورد جرایم محیط زیست هم دادگاه کیفری صالح است؛ بنابراین، ایجاد یک دادگاه تخصصی زیست‌محیطی در ایران غیرقابل اجتناب و ضروری به نظر می‌رسد.

قانون اساسی چین یک سیستم دادگاهی ملی یکپارچه ارائه می‌دهد که طبق آن مناطق محلی و شهرستان‌های چین دارای خودمختاری و استقلال داخلی زیادی هستند، اما این سلسله‌مراتب دادگاه‌ها وجه تمایزی میان حوزه قضایی دادگاهی دولت و حکومت قائل نمی‌شود. مسئولیت قضایی دادگاه‌های چین به ۳ جنبه اساسی تقسیم می‌شود: ۱. صلاحیت کیفری که در قانون آیین دادرسی کیفری سال

۱۹۷۹ بیان شده و اخیراً در سال ۲۰۱۸ اصلاح شده است؛ ۲. صلاحیت مدنی که در قانون آیین دادرسی مدنی در سال ۱۹۹۱ بیان شده که این قانون نیز در سال ۲۰۱۳ اصلاح شده است؛ ۳. صلاحیت اجرایی و اداری (موضوعات جبران خسارت) که این مسئولیت هم در قانون آیین دادرسی اداری در سال ۱۹۸۹ بیان و اخیراً در سال ۲۰۱۴ اصلاح شده است (فلاح‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۹۶).

۶. نتیجه‌گیری

تطبیق بین دو نظام حقوقی ایران و چین همان‌گونه که در متن حاضر به صورت جامع ارائه شد، نشان‌دهنده هم‌گرایی و واگرایی در مبانی مسئولیت مدنی و نحوه جبران خسارت و مصادیق دیگر است. با این حال، بررسی نهاد جبران خسارت زیست‌محیطی در دو نظام حقوقی مؤید این نکته است که قوانین هر دو نظام ابهام و نواقصی دارند و راهبردهای ارائه‌شده از سوی آنها ناکافی است که در برخی موارد می‌تواند به عدم جبران خسارت زیست‌محیطی منجر شود. هرچند که سیستم جبران خسارت چین به صورت جامع و کامل بوده، لیکن در برخی موارد مورد انتقاد حقوق‌دانان این کشور قرار گرفته است. در ادامه در جهت ضرورت اصلاح برخی موارد در حقوق موضوعه ایران پیشنهادهایی ارائه می‌شود:

۱. حق بر محیط زیست سالم به‌عنوان حقوق شهروندی دارای بُعد فردی و اجتماعی است؛ لذا وارد کردن آسیب و خسارت به آن دارای آثار مخرب و حتی در مصادیقی جبران‌ناپذیر بر کل پیکره طبیعت و حیات فردی و جمعی است. از این رو با معیار احراز مبانی تقصیر، حمایت مؤثر و همه‌جانبه از محیط زیست امکان‌پذیر نبوده، باید مسئولیت محض عامل زیان به‌عنوان مبنای مسئولیت مدنی در ایران نیز مدنظر قرار گیرد؛ همان‌گونه که در سیستم حقوقی چین مورد پذیرش قرار گرفته است.

۲. در سیستم حقوقی ایران قوانین متعددی در راستای طرح دعوا در مباحث زیست‌محیطی وضع شده است، اما ناکافی به‌نظر می‌رسد؛ ضمن اینکه مرجع صلاحیت‌دار در این خصوص دادگاه عمومی است نه اختصاصی. درحالی که نظام دادرسی محیط زیست نیازمند افراد متخصص و آموزش‌دیده در این حوزه است، بنابراین از جمله اقدامات تأثیرگذار در حوزه محیط زیست ایجاد دادگاه‌های اختصاصی در این زمینه است.

۳. در حوزه محیط زیست بر مبنای مسئولیت محض، شناسایی مسئولیت تضامنی عاملان زیان و ایجاد صندوق تأمین خسارت زیست‌محیطی بسیار کارآمد است، و همان‌گونه که در سیستم حقوقی چین لحاظ شده است در ایران نیز باید این امر پیش‌بینی شود.

۴. امکان طرح دعوی مدنی از سوی شهروندان عادی و مؤسسات مردم‌نهاد و غیردولتی در جهت حفظ منفعت همگانی در موارد آسیب‌های زیست‌محیطی؛ موضوعی است که در سیستم حقوقی چین به صورت کامل پیش‌بینی شده است.

منابع

الف) فارسی

۱. بهرام سلطانی، کامبیز (۱۳۷۱). مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی و محیط زیست. چاپ اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۲. بهرامی احمدی، حمید و فهیمی، عزیزاله (۱۳۸۶). مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در فقه و حقوق ایران. معارف اسلامی و حقوق، ۲ (۸)، ۱۲۱-۱۵۰.
۳. حاج محمدی، مهدی (۱۴۰۱). بررسی حفظ و نگهداری محیط زیست در احکام اسلامی و حقوق بین‌الملل. مطالعات حقوق، ۲۸، ۷۹-۱۰۲.
۴. خوئینی، غفور و کرمی، سعید (۱۳۹۳). مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی‌های زیست‌محیطی در انفال. دانش حقوق مدنی، ۳ (۱)، ۵۹-۷۰.
۵. رستمی، محمدزمان و رستمی، محمدهادی (۱۳۹۸). فرایند و مبانی نظری رویکرد تحلیل اقتصادی حقوق و تأثیر آن بر رشد اقتصادی. دانشنامه حقوق اقتصادی، ۲۶ (۱۶)، ۵۵-۷۶.
۶. رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۹۲). حفاظت از محیط زیست در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۸ (۶۳)، ۹۳-۱۴۰.
۷. رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۹۳). اقتصاد سبز: گامی به سوی تحقق توسعه پایدار در حقوق بین‌الملل محیط زیست. دانشنامه حقوق اقتصادی، ۲۱ (۶)، ۱۱۴-۱۴۱.
۸. شاملو، باقر و قلی‌پور، غلامرضا (۱۴۰۱). میراث حقوقی گالستون: بازخوانی فرایند تولد مفهوم اکوساید. پژوهش‌نامه حقوق کیفری، ۱۳ (۱-۲۵)، ۲۲۵-۲۵۴.
۹. شمس، عرفان (۱۳۹۹). تحلیل اقتصادی نظام مسئولیت مدنی و تنظیم‌گری در مقابله با آلودگی‌های محیط زیست. دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۵ (۹۱)، ۱۳۷-۱۵۸.
۱۰. طاهری، سمیه؛ حسینی مقدم، سید حسن؛ فلاح، مهدی (۱۴۰۱). مفهوم متفاوت ضرر در خسارات زیست‌محیطی با مطالعه تطبیقی در اسناد بین‌المللی. جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۲ (۲-۴۶)، ۹۰۳-۹۲۱.
۱۱. فلاح‌نژاد، فاطمه (۱۳۹۹). دادرسی منصفانه در فرایند رسیدگی کیفری در نظام جزایی جمهوری خلق چین با نگرشی بر اسناد بین‌المللی. رساله دکتری، به راهنمایی جعفر کوشا، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات. تاریخ دفاع: ۱۳۹۹/۱۰/۳.
۱۲. فلاح‌نژاد، فاطمه (۱۴۰۱). استقلال و بی‌طرفی قضایی جلوه‌ای از دادرسی منصفانه در جهت حفظ حقوق شهروندی؛ سیستم حقوقی ایران در مقایسه با جمهوری خلق چین. مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۳ (۲-۲۶)، ۷۳۷-۷۷۵.
۱۳. فلاح‌نژاد، فاطمه؛ کوشا، جعفر؛ آشوری، محمد؛ گلدوست جویباری، رجبعلی (۱۴۰۱). بررسی اجمالی سیستم عدالت کیفری جمهوری خلق چین با تأکید بر دادرسی منصفانه در مرحله تحقیقات مقدماتی در مقایسه با ایران. پژوهش‌های حقوقی، ۲۱ (۵۰)، ۱۸۷-۲۲۶.

۱۴. فهیمی، عزیزاله و مشهدی، علی (۱۳۹۰). فقه شیعه و تحول در مبانی مسئولیت مدنی زیست‌محیطی. فصلنامه حقوق، ۴۱ (۱)، ۳۱۳-۳۲۶.
۱۵. فیروزی، نادر (۱۳۸۴). حق بر محیط زیست. تهران: جهاد دانشگاهی.
۱۶. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۳). مبانی حقوق عمومی. تهران: میزان
۱۷. کاتوزیان، ناصر و انصاری، مهدی (۱۳۸۷). مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست‌محیطی. مطالعات حقوق خصوصی، ۳۸ (۲)، ۲۸۵-۳۱۳.
۱۸. محمودی کردی، زهرا؛ شارق، زهراسادات؛ رضازاده، حسین (۱۴۰۰). ضرورت تأسیس دادگاه زیست‌محیطی با نگاهی به وضعیت ایران. حقوقی دادگستری، ۸۵ (۱۱۵)، ۲۱۵-۲۳۹.
۱۹. مشهدی، علی (۱۳۹۳). اساسی‌سازی ماهوی حق بر محیط زیست در حقوق ایران و فرانسه. مطالعات حقوق تطبیقی، ۵ (۲)، ۵۵۹-۵۸۰.
۲۰. مشهدی، علی (۱۳۹۵). دولت و محیط زیست: از رویکردهای بدون دولت تا رویکردهای مشارکتی. دولت پژوهی، ۲ (۸)، ۵۹-۸۰.
۲۱. موثق، حسن (۱۴۰۰). تأسیس دیوان بین‌المللی حمایت از حقوق حیوانات: از رؤیا تا واقعیت. فقه و حقوق نوین، ۲ (۸)، ۶۴-۸۸.
۲۲. مولایی، آیت (۱۳۹۹). چالش‌های اجرای اصل پرداخت آلوده‌ساز در قانون هوای پاک. مطالعات حقوقی، ۱۲ (۱)، ۲۷۶-۳۰۶.
۲۳. همتی، مجتبی (۱۳۹۷). اقامه دعوی جبران خسارت زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران. دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۳ (۸۱)، ۲۲۱-۲۵۳.
۲۴. هوشمند فیروزآبادی، حسین؛ لطیفی، زهرا؛ بهرامی، زهره؛ سیانی، راضیه (۱۳۹۹). مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست‌محیطی. فصلنامه حقوق پزشکی، ۱۴ (۵۴)، ۱۸۵-۲۱۳.

(ب) انگلیسی

1. Bahram Soltani, Kambyz (1992). Collection of topics and methods of urban planning and environment. First edition. Tehran: Center for Studies and Research of Urban Planning and Architecture of Iran (In Persian).
2. Bahrami Ahmadi, Hamid and Fahimi, Azizaleh (2007). The basis of environmental civil liability in Iranian jurisprudence and law. Islamic knowledge and law, 8(2), (121-150) (In Persian).
3. Chen Wen & Ying Wu (2021). *China's New Environmental Protection Law and Green Innovation: Evidence from Prefecture-Level Cities*. Hindawi Complexity.
4. Fahimi, Azizullah and Mashhadhi, Ali (2018). Shia jurisprudence and evolution in the foundations of environmental civil responsibility. Private Law Studies (Law), 41(1), (313-326). 20.1001.1.25885618.1390.41.1.18.6 (In Persian).

5. Falah Nezhad, Fateme (2020). Fair trial in the criminal procedure process of the People's Republic of China criminal system Based on international documents. Doctoral thesis ([In Persian](#)).
6. Fallah Nezhad, Fateme (2022). Judicial independence and impartiality is a manifestation of fair Trial in order to protect the rights citizens; the Legal System of the Islamic Republic of Iran Compared to the People's Republic of China. *Comparative Law Review*, 13(2-26), (737-737). 10.22059/jcl.2022.344424.634378 ([In Persian](#)).
7. Fallah Nezhad, Fateme and Koosha, Jaafar and Ashuri, Mohammad and Goldoust Jouybari, Rajab Ali (2022). An Overview of Criminal Justice System of China and Comparison with Iran by Emphasizing Fair Trial in Primary Investigation Stage. *Legal Research*, 21 (50), (187-226). 10.48300/jlr.2022.153653 ([In Persian](#)).
8. Faure Michael G/ Liu jing (2014). Compensation for Environmental Damage in China: Theory and Practice. *Pace Environmental Law Review*. 31 (1), 226-309
9. Firouzi, Nader (2005). The right to the environment. Tehran: Academic Jihad Publishing
10. Haj Mohammadi, Mehdi (2022). Studying the preservation and maintenance of the environment in Islamic laws and international law. *Law Studies*, 28, (79-102) ([In Persian](#)).
11. Hemti, Mojtabi (2017). Filing a claim for compensation for environmental damage in Iran's legal system. *Perspectives Judicial Law*, 23(81), (221-253) ([In Persian](#)).
12. Houshman Firouzabadi, Hossein and Latifi, Zahra and Bahrami, Zahra and Sayani, Razieh (2019). Civil liability due to environmental damage. *Medical Law Quarterly*, 14(54), (185-213) ([In Persian](#)).
13. <https://m.fx361.com/news/2018/0926/16559678.html>
14. <https://www.mondaq.com/china/clean-air-pollution/955486/china39s>
15. <https://www.mondaq.com/china/clean-air-pollution/955486/china39s-evolving-environmental-protection-law>
16. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1401/06/07/2765905/>
17. Katoozian, Nasser (2013). Basics of public law. Tehran: Mizan ([In Persian](#)).
18. Katoozian, Nasser and Ansari, Mahdi (2007). Liability for environmental damages. *Private Law Studies*, 38(2), (285-313) 20.1001.1.25885618.1387.38.2.14.3 ([In Persian](#)).
19. Khoini, Ghafoor and Karami, Saeed (2013). Civil liability caused by environmental pollution in Anfal. *Knowledge of civil rights*, 3(1), (59-70). 20.1001.1.23221712.1393.3.1.6.2 ([In Persian](#)).
20. Li xiang & Jigging Jin (2014). *Concise Chinese Tort Laws*. Springer: Verlag Berlin Heidelberg.
21. Mahmoudi Kurdi, Zahra and Sharq, Zahra Sadat and Rezazadeh, Hossein (2021). The necessity of establishing an environmental court with a view to Iran's situation. *Legal Journal*, 85(115), (215-239). 10.22106/jlj.2021.522774.3915 ([In Persian](#)).
22. Mashhadi, Ali, (2013). Fundamentalization of the right to the environment in Iranian and French law. *Comparative Law Review*, 5(2), (559-580). 10.22059/jcl.2014.52955 ([In Persian](#)).
23. Mashhadi, Ali, (2015). Government and environment: from non-government approaches to participatory approaches. *Government Research*, 2(8), 59-80 ([In Persian](#)).
24. Michael G. Faure & Jing Liu (2012). *New Models for the Compensation of Natural Resources Damage*. Ky. J. Equine Agric. & Nat. Resourcel.

25. Motaghi, Hasan (2021). Establishment of the International Court for the Protection of Animal Rights: From Dream to Reality. *Fiqh and New Laws*, 2(8), (64-88). 10.22034/jml.2022.251233 ([In Persian](#)).
26. Moulai, Ayat (2019). The challenges of implementing the polluter payment principle in Iran's Clean Air Law. *Legal Studies*, 12(1), (275-306) ([In Persian](#)).
27. Ramezani Qawamabadi, Mohammad Hossein (2013). Environmental protection in the fundamental rights of the Islamic Republic of Iran. *Perspectives on Judicial Law*, 18(63), (140-93) ([In Persian](#)).
28. Ramezani Qawamabadi, Mohammad Hossein (2015). Green economy: a step towards sustainable development in international law. *Journal Encyclopedia of Economic Law* , 21(6), (114-141). <https://doi.org/10.22067/le.v21i6.45080> ([In Persian](#)).
29. Rostami, Mohammad Zaman and Rostami, Mohammad Hadi (2018). The process and theoretical foundations of the approach of economic analysis of rights and its effect on economic growth. *Encyclopaedia of Economic Laws*, 26(16), (55-76). <https://doi.org/10.22067/le.v26i16.73538> ([In Persian](#)).
30. Shamloo, Baqir and Qolipour, Gholamreza (1401). Galston's legal legacy: rereading the birth process of the ecocide concept of. *Criminal Law Research*, 13(1-25), (254-225). 10.22124/jol.2022.19312.2112 ([In Persian](#)).
31. Shams, Irfan (2020). Economic analysis of the civil responsibility system and regulation in dealing with environmental pollution. *Judicial Law views*, 25(91), (137-158) ([In Persian](#)).
32. Taheri, Samia and Hosseini Moghadam, Seyed Hassan and Falah, Mehdi (2022). The different concept of harm in environmental damages with a comparative study in international documents. *Geography and Regional Planning*, 12(2-46), (903 -921) ([In Persian](#)).
33. Under the guidance of Jafar Kosha. Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Branch. History of Defense 2019. /10/03 ([In Persian](#)).
34. Wang.Zhuhao (2017). Is an oral-evidence based criminal trial possible in China?. *The International Journal of Evidence & Proof*, 21 (1-2), 52-68.
35. Wu. Weiyu (2020). The Reform of the Compensation System for Ecological and Environmental Damage in China:Natural Resources, Environmental Damage in China:Natural Resources, Environmental Enforcement,and Legislation Environmental Enforcement,and Legislation. *Natural Resources Journal*.60 (1), 63-102.
36. Xiao Zhu (2016). On the Legislation Blue Print of Integrated Prevention and Remedy.*comparative law research*, 3.15-23.
37. Zhang, Jinfan (2014). *The Tradition and Modern Transition of Chinese Law*.Springer:Verlag Berlin Heidelberg.
38. Zhang, mo (2011). Tort Liabilities and Torts Law:The New Frontier of Chinese Legal Horizon.*Richmond Journal of Global Law & Business*,10 (4), 415-495.